İSLAM

(barış, esenlik, Allah'a teslimiyet)

İslam sözcüğünün kökü olan silm ve selamdan türeyen kelimeler Kur'an bünyesinde 100'den fazla ayette geçmektedir. Bizzat İslam kelimesi, 8 ayette geçer.

Kur'an bünyesinde Allah'a teslim olmak anlamında kullanılan İslam'ın köklerinden biri olan silm; barış, güven ve huzur; selam ise; mutluluk, esenlik, güven demektir. Kur'an, vahiy kaynaklı dinin adını İslam koyarak (bk. 3/19, 85; 5/3) tanrısal dinin amaçladığı hedefleri ve insan hayatına kazandırmak istediği değerleri göstermiştir.

Kur'an'dan baktığımızda, İslam kavramının iç içe daireler halinde üç anlamının bulunduğunu görmekteyiz:

1. Evrendeki bütün şuurlu varlıkların içinde bulundukları düzen, yani fıtrat. Burada İslam, yaratılmışın yaratıcısına teslim oluşu, boyun eğişi anlamındadır. (3/83)

2. İlk peygamberden son peygambere kadar bütün tanrı elçilerinin tebliğ ettikleri yaradılış dininin genel adı. Kur'an'ın bu noktayı delillendiren ayetleri epeycedir. (Örnek olarak bk. 2/131; 3/20, 67, 52; 12/101)

3. Kur'an-ı Kerim'de ortaya konan ve Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen din. (3/ 19; 5/3)

Kur'an, İslam'ın özünde yer alan yukarıda işaret ettiğimiz esasları din gerçeğinin temel unsurları olarak gösterir ve şöyle der:

"İslam'dan başka **din** arayanın bu **dini** kabul edilmez." (Âli İmran, 85)

Buradaki İslam'la, az önce işaret ettiğimiz üç çerçeveden hangisinin amaçlandığını adı geçen ayet açıklamamaktadır. İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu amacın 3. çerçeve olduğu kanısındadır.

İslam'ı benimsemiş kişiye müslim (kadınsa müslime) denmektedir. Türkçe'de kullanılan Müslüman deyimi, kelimenin Farsça'daki şekli olan müselman sözcüğünün bozulmuş şeklidir.

Kuran, islam kavramıyla bir isimden çok bir tavrı ifade etmektedir. Bu tavır, Yaratıcı'ya teslimiyet tavrıdır. Dinin bir yandan islam, öte yandan fıtrat yani yaratılış olarak adlandırılmasının başka bir anlamı da olamaz. Bundan çıkacak sonuç şudur:

Barış ve esenlik için varlık ve yaratılış kanunlarına kim nerede işlerlik kazandınrsa islam o yapılandır ve oradadır. İnsanoğlunun değer verdiği isimler, patentler ve hele hele iddialar burada anlamını yitirmektedir. Esasen, evrensellik de budur. Aksini yaptığımızda evrensellik lafta kalır, islam adına bir tür kampçılık ve kahilecilik sergilenmiş olur.

Hayatınızda birey ve toplum olarak Allah'a, varlık ve yaratılış kanunlarına teslimiyet ne kadar varsa siz o kadar müslimsiniz. Herkesin içinde doğuştan getirdiği bir islam zaten vardır. Tanrısal vahiy bu 'aslî çekirdek'in yeşertilmesini, yeşerenin büyütülmesini, meyvelendirilmesini sağlamak için gönderilmiştir.

İslam'ın bu yaratılıştan gelen yapısına değinen en güzel sözlerden bazılarını Alman düşünürü Goethe (ölm.1832) söylemiştir. İşte bazıları:

"Bize öğretilmemiş de olsa İslam'dan hepimizin içinde bir şeyler var."

"Hangi biçimde kendimize cesaret verirsek verelim, hepimiz İslam'ın içinde yaşıyoruz."

Şunu da söylüyor Goethe: "İslamiyet eğer Tann'ya teslimiyet demekse hepimiz İslam'da yaşayıp ölüyoruz." (Sözler için bk. Gürsel Aytaç, *Goethe Der ki,* 151-152)

KURTULUŞU SAĞLAYAN TESLİMİYET NASIL DOĞMAKTADIR?

Sonsuz kurtuluşun elde edilmesi için Allah'a teslimiyetin gerçekleşmesi yani kişinin 'müslüman' olması gerekir. 'Müslüman olmayanlar cennete gidemez' söyleminin anlamı da budur. Ancak bu nedir? Bu teslimiyet, mesela, nüfus kâğıdına 'müslüman' yazmakla elde edilebilir mi? Veya, bu teslimiyet, nüfus kâğıdında Müslüman yazmadığı, Hristiyan, Yahudi, Budist vs. yazdığı için söz konusu olmayabilir mi?

Kur'an'ı, geleneksel prangalardan kurtulmuş olarak okuyanlar, bu soruların cevabının bu ilahî kitapta verildiğini göreceklerdir. Kur'an, Hucurât suresinin o devrim yaratan 14. ayetinde bize gösteriyor ki, nüfus belgelerindeki 'Müslüman' kaydıyla insanların dilindeki 'Müslümanım' ifadesi sonsuz kurtuluşu sağlamada yeterli değildir. O kayıt ve o ifade sadece insanlar arası ilişkilerde anlam ifade eder. Bu kaydı taşıyan bir kimliğin sahibi ölünce onu götürüp Müslüman mezarlığına defnederler. Gerçi, sahabe neslinin hem de sünnete en sadık bağlıları olan Medineli Ensar topluluğu, halife Osman gibi bir sahabînin bile bu kaydına bakmamış, onu Müslüman mezarlığına defnettirmemiştir. Çünkü Ensar, onun icraatının, Allah'ın esas aldığı 'Müslüman' kaydını sildiğine inanıyordu. Ensar'a göre, halife Osman, sonsuz kurtuluşu sağlayan Müsümanlığı, halifelik icraatının son üç yılında kaybetmişti ve bunun için de Müslüman mezarlığına defnedilemezdi. Ensar, onun ancak bir Yahudi mezarlığına defnine izin vermiştir. (Bu konunun ayrıntıları için bizim *'İmamı Âzam'* ve *'Mâûn Suresi Böyle Buyurdu'* adlı eserlerimize bakılmalıdır.)

O halde, Hucurât suresinin yeterli görmediği 'Müslüman' kayıt ve itirafından, kurtuluş için yeterli olan Müslüman unvanına nasıl geçilecektir? Bunun şartları, Hucurât 14'te dolaylı bir yoldan, Bakara 62 ile Mâide 69'da ise açıkça ortaya konmuştur.

İnsanların kayıtları ve sözleri sonsuz kurtuluşu sağlayan 'Müslümanlık' için belge olamadığına göre, "Müslüman kimdir?" sorusunun cevabını Allah'tan dinlemeliyiz. Bakara 62 ve Mâide 69, Allah'tan dinlememiz gereken bu cevabı önümüze koymaktadır.

Hucurât **14,** kurtuluş için 'Müslümanım' beyanını yeterli görmemekte, derûnî iman aramaktadır. Bakara 62 ile Mâide 69 ise ifade edilmemiş veya başka unvanlarla kayda geçmiş o kurtarıcı imanın şartlarını veriyor.

İslam'ın, yani Allah'a teslimiyetin Cenabı Hak tarafından belirlenmiş 'yeterlilik şartları'nı ortaya koyan Bakara 62 ile Mâide 69'un beyanını tekrarlayanları 'Yahudi ve Hristiyanları, kâfirleri cennete sokmaya çalışmakla itham vahim bir hatadır. Okuduğunu anlamamaktır. Cennete elbette ki müslüman olanlar yani Allah'a teslim olanlar gidecektir. Güzel ama müslüman kimdir? Nüfus kâğıdında Müslüman yazanlar mı, yoksa Allah'ın koyduğu kıstaslara göre mümin olanlar mı? Elbette ki ikinciler, O halde biz, bu mesele tartışıldığında bağırıp çağırarak birbirine saldırmak yerine "Müslüman kimdir?" sorusuna Kur'an'ın verdiği cevaba bakacağız. Bu cevap, Bakara 62 ile Mâide 69. ayetlerde verilmiştir. Hem de apaçık biçimde. Allah'a teslim olup kurtuluşa ermeyi sağlamış kişi anlamında 'müslüman', o iki ayette tanıtılmıştır. Ve o anlamda müslüman şu üç şartı taşıyan kişidir:

1. Allah'a iman,
2. Ahirete iman,
3. Salih amel.

"Şu bir gerçek ki, Kur'an müminlerinden, Yahudileşenlerden, Hristiyanlardan, Sabitlerden Allah'a ve âhiret gününe iman edip barışa/hayra yönelik iş yapanların, Rableri katında kendilerine has ödülleri olacaktır. Korku yoktur onlar için, tasalanmayacaklardır onlar." (Bakara, 62)

"Şu bir gerçek ki, Kur'an müminleri, Yahudileşenler, Sâbiîler ve Hristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman edip barışa/hayra yönelik iş yapanlar için korku yoktur. Tasalanmayacaklardır onlar." (Mâide, 69)

Allah'a teslimiyetin Kur'anî yeterlilik şartları bunlardır. Gerisi mükemmellik şartı olur, yeterlilik şartı değil. Yirminci yüzyılın en büyük Asrısaadet uzmanı Pakistanlı Prof. Muhammed HamiduIIah (ölm. 2002), bizim şurada ele aldığımız gerçeği, kendisine has ince ama etkili üslubuyla şöyle dile getirmektedir:

"İslam'a göre, dinin ve gerçek imanın esas yapısı bu ayetlerde (2/62; 5/69) anlatılandır. Kur'an, diğer ayetlerinde (mesela, 2/155) mukaddes kitaplara sahip milletlerden bilhassa İbrahim dininin yaşanması ve bu dinde birleşilip toplanması çağrısında bulunur." (Hamidullah, *İslam Peygamberi,* paragraf: 352-353)

Hamidullah'ın sözünü ettiği Bakara 135. ayetteki mesaj da çok önemlidir:

"Yahudi yahut Hristiyan olun ki, doğruya kılavuzlanasınız' dediler. De ki, 'Hayır, öyle değil. Şirk ve yozlaşmadan uzak bir biçimde, İbrahim milletinden olalım. O, şirke bulaşanlardan değildi."

Bu ayet gösteriyor ki, Kur'an'ın insanlığı altında toplanmaya çağırdığı kurtuluş şemsiyesinin esası şirkten uzaklıktır. İşte bu 'Kur'anî omega nokta'dan baktığınızda, ebedî kurtuluş meselesinde, Allah'a imanın dışındaki unsurlar yeterlilik şartı olmaktan çıkıp mükemmellik şartı haline geliyor. Ve bu ayetten baktığınızda, Bakara 62 ile Mâide 69'daki diğer iki şart bile ayrıntı gibi duruyor. Şöyle de denebilir: Diğer iki şart, kurtuluşun omurga şartı olan Allah'a imanın tamamlayıcı parçaları olarak görülmüştür. Ama biz, bu üç ayeti birlikte değerlendirelim ve şunu ifade edelim:

Kurtuluşun yeterlilik şartlan yukanda sıralanan **üç** şarttır. Bu üç şartı Müslüman, Musevî, Hristiyan, Budist, Brahman, deist dünyalardan kaç kişi, kimler taşıyor? Bunu ancak Allah bilir. Hz. Muhammed'e iman edip de mükemmellik şartlarına sahip olmak iddiasıyla afra tafra satanların birçoğunun bile bu yeterlilik şartlarını taşımadığını görebiliyoruz. Mâûn suresi, bu afra tafra satanların hem de namazlı-niyazlı olan ama öte yandan insanların haklarına tecavüz edip kamu haklarını çalıp çırpanlarını lanetlemektedir. Şimdi, bu lanetliler, nüfus kayıtlarında 'müslüman' yazılı diye cennete mi gidecekler? Öte yandan, Allah'a seksiz, ahirete şüphesiz iman edip hayatını hayır, güzellik, barışçıl hizmet ve gayret içinde geçiren ama nüfus kayıtlarında Yahudi, Hristiyan, Budist, Brahman, deist yazılı olan erdemli insanlar cehenneme mi gidecek? Daha doğrusu, onlar cehenneme gidecek de, insanları mabetlerde kandırıp soyan Mâûn ihlalcisi kilise veya cami çeteleri mi cennete gidecek? İşin bu Kur'anî damarına bakan yok. Varsa yoksa nüfus kâğıdındaki 'Müslüman' kelimesi.

KUR'AN DEİZME KAPI MI ARALIYOR?

Öncelikle şu temel soruyu soralım;

Kur'an, Allah'a imanı bütün asliyet ve samimiyetiyle koruyan ama mahiyetleri değiştirilip işkence gibi dayatılmış sözde ibadetleri dışlayan bir deizmi, şirkle malûl ve mülevves hale gelmiş bir din hayatının yaşanmasına tercih eder mi, etmez mi?

Sorumuza cevap vermek için deizmin ne olduğuna kısaca göz atmalıyız.

Deizm nedir, niçin ve nasıl doğmuştur?

Kilise ve papaz dayatmalarından bunalanlar tarafından ilk olarak 16. yüzyılda İngiltere'de kullanılan deizm tabir ve kavramı, meşhur olan tanımıyla ve kısaca, 'Allah'a iman eden ama hayatında dinsel pratiklere yer vermeyen' bir felsefî mezhebi ifade etmektedir. Deizm, 'Cenabı Hakk'ın vücut ve vahdaniyetine iman itikadı' olarak da tanımlanır. (Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü,* Nedentanrıcılık maddesi)

Ancak, bu tanımlar, deist felsefenin nüanslarını tamamıyla ifade etmiyor. Deist felsefenin temsilcileri içinde Allah ile birlikte peygamberlere inananlar da vardır. Bu felsefenin dışlamak istediği bellidir: İnsanlığın tepesine bir zorba balyozuyla dikilen ve hayatı cehenneme çeviren sahte din ve onun karanlık temsilcileri. Deist felsefe işte bu din zorbalarının lanetli kahırlarına karşı bir kurtuluş yolu olarak doğdu.

Deizm, dine karşı değil, ateizme (tanrıtanımazlığa, Allahsızlığa) karşı ortaya çıktı.

Dinci zorbalar insanları ateizme sığınmaya âdeta mecbur bırakıyorlardı. Din adı altında insanlığı ateizme sürükleyen dinci zorbalığın yıkımını durdurmanın deizmden başka bir yolu yoktu. Çünkü dinci zorbalar, ortada, Allah'ın iradesinden çıktığı şekliyle bir din bırakmamışlardı. Akla saygılı, haysiyetli ve riyadan uzak insanlar ya ateist olacaklardı yahut da deist. İnsanlığın uyanışında eşsiz rolleri olan 18. yüzyıl Fransız düşünürlerinin tamamına yakını, özellikle Voltaire (ölm. 1778) ve Rousseau (ölm. 1778) deist idiler. Rousseau, din adamlarının Tanrı'nın

bizlere bağışladığı en güzel ve aslî duyguları bozduklarından şikâyetçidir. Bu beladan hepimiz şikâyetçi değil miyiz? Bu adamların temsil ettikleri değerlere aklı ve vicdanı felç olmamış insanların tahammül etmesi düşünülemez. Din sınıfının büyük kısmı, bütün insanlık tarihi boyunca 'din adamı' olmadı, 'Allah'ın belası ve şeytanın uşağı' oldu. İnsanlar, tarihe Engizisyon gibi bir dehşeti bırakmış bu rezil sömürücülerle neden iman ve yaşam birliği kursun?! Böyle bir şeyi beklemeye hakkımız var mı?

Allah'a imanı korumak adına dinci zorbalığın kahır ve hezeyanlarına katlanmak, aklın kabul edebileceği bir tavır olamaz. Çünkü insanoğlu, birileri 'din' demiş diye saçmalıklara, zulümlere, ikiyüzlülüklere inanmak zorunda değildir. İman dediğimiz o esrarlı mânâ; akıl, ikna ve samimiyet işidir. Dinci zebaniler kimi samimiyetle ikna etmişler de onlar dine bağlanmaktan kaçmış!

Gerçek şu ki, Allah'a imanını korumak ama dinciliğin insan haysiyetiyle bağdaşmayan dayatmalarını yaşamak istemeyen insanlar, samimi imanlarını tehlikeye atmamak için bir çıkış yolu aramışlar ve deizmi bulmuşlardır.

Deizm, Allah'a imanda samimi olan ama Allah ile aldatan dinci sınıfa tarifsiz bir kin duyan insanlann yoludur. Deizm, dinci riyakârlığa karşı bir sığınaktır. Eğer Allah'a imanda samimiyete bir anlam veriyor ve o anlamı korumak istiyorsak, gelecek zamanların da en güvenli ve mutlu inanç kurumunun deizm olacağını kuvvetle tahmin edebiliriz.

Kur'an penceresinden baktığımızda ne görüyoruz?

Kur'an'ın din adamlarına ve dinler tarihine yönelttiği eleştiriler de (özellikle Bakara, 213; Tevbe, 31-35 ve Mâûn suresi) dikkate alındığında, bu tanrısal kitapta kendine özgü bir deizmin varlığını söylemek fazla zorlama olmaz. Şurada da gördük ki, Kur'an'ın iman ve kurtuluş formülünde Bakara 135'e göre Allah'a iman, Bakara 62 ve Mâide 69'a göre Allah'a, ahirete iman ve barışçıl eylem dışında bir şart yoktur. Öteki bütün kurallar, ritler, sonsuz kurtuluş açısından olmazsa olmaz değildir. Peki, deizm bundan başka nedir?

Öte yandan, din hayatı, din sınıfının ve onları kullanan siyaset baronlarının istismarı yüzünden bir riyakârlık ve sömürü haya-

tına dönüşmektedir ki, bundan en yoğun şikâyeti Kur'an'da görmekteyiz. Dinsel ritüellere, ibadetlere yer veren böyle istismarcı bir din yerine Allah'a seksiz, ahirete şüphesiz inanıp erdemli ve barışveser insan olarak yaşayanların ve bununla yetinenlerin yani deistlerin tavrı, Kur'an'ın taleplerine daha uygun görünmektedir. Ahlaksızlık ve istismarın ocağı ve karargâhı haline getirilmiş bir mabedin kotardığı din hayatına yer vermek yerine kurtuluşun üç şartına samimiyetle bağlı kalan ama mabede ve oradan kotarılan dinsel hayata bulaşmayan insanlar olarak yaşamak, dinlerin temel ideallerine çok daha uygundur.

Böyle bir anlayışı, İslam'da dillendiren düşünürler vardır. Biz, İmamı Âzam'ın hayat ve misyonunu, geleneksel dayatmaların üstüne çıkarak incelediğimizde, bu ölümsüz dâhinin, İslam tarihinde bir deizmin kapısını ilk aralayan düşünür olduğunu gördük. Çünkü şunu gördük:

İmamı Âzam (ölm. 150/767), Arap-Emevî saltanatına uyarlanmış bir din hayatını yaşamaktansa yaşamamayı Kur'an'ın ideallerine uygun bulmaktaydı. Bu anlayış, felsefî anlamda bir tür deizmdir.

İslam tarihinde adı konmamış bu tür deizmi, ekol olarak Mürcie mezhebinde (ki İmamı Âzam o mezhebe mensuptu), kişi olarak da İmamı Âzam'da görmekteyiz. Zaten İmamı Âzam'a saldıranların en büyük ithamları, bu dâhi imamı, Mürcie mezhebi mensubu ilan etmek olmuştur. Onlar İmamı Âzam'ı, 'sarhoş olmayacak kadar alkollü içkinin serbest olduğu namazsız bir din icat etmekle de suçlamışlardır. Mürcienin ve onun mensuplarından biri olan İmamı Âzam'ın temel düşüncesi şuydu:

"İbadetler, imanın olmazsa olmaz bir parçası değildir."

İmamı Âzam ve bağlı bulunduğu Mürcie felsefesi, bu anlayışlarıyla, sahte dinden kaçmak ama Allah'a imanlarını korumak isteyen samimi insanlara sığınak olacak 'kendine özgü bir deizm' yaratmıştır. 'Mürcie deizmi' diyebileceğimiz bu deizmi, Batı dünyası, kaynağını bilmeden geniş biçimde kullandı. Bugünkü Müslüman dünyanın da bir biçimde kullanmak zorunda kalacağı kanısındayız.

Mürcienin özellikle bir kolunun anlayışı, felsefî bir değerlendirme yaparsak, bir deizmdir.

İmamı Âzam'ın yapmak istediği, namazı-niyazı dışlamak değil, dindarlığı, ibadeti, insanlar arası ilişkilerde bir üstünlük ölçüsü olmaktan çıkarmak suretiyle riyanın, dini ve toplumu kuşatmasına engel olmaktı. Ait olduğu yerde incelendiği gibi, İmamı Âzam'ın bu tutumu, bir mezhep tutumu değil, Kur'an'ın Hucurât 13. ayetinin öne çıkarılması ve gereğinin yapılmasıdır. (Ayrıntılar için bizim *'Araççılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmamı Âzam'* adlı eserimize bakılmalıdır.)

Eğer dindarlığın insanlar arası ilişkilerde bir değer ölçüsü yapılmaması deizm ise deizmi bizzat Kur'an'ın meşrulaştırdığını ifade etmek zorundayız. Çünkü Kur'an, dindarlığın sadece Allah ile insan arasında bir değer ölçüsü olmasını esas almıştır. İmamı Âzam, Emevîlerin güdümünde bir din hayatının yaşanmamasını teşvik etmek gibi bir yola gitmişse bunu felsefedeki deizmden önce Kur'an'ın şirk diye tanıttığı 'sözde din'den kaçmak olarak görmeliyiz. Gerçekten de din eğer Emevîlerin dayattıkları gibi yaşanacaksa, onun yerine deizmi koyup sadece Allah'a imanla yetinmek Kur'an'ın ruhuna da uygundur, aklın verilerine de...

Günümüzdeki hurafeci, akıl ve Kur'an dışı din hayatının vurduğu boyunduruktan kurtulmanın yollarından biri de deizmdir. Bu yol, hiç değilse Allah'a imanınızı korur. Sahte dini yaşamaya kalktığınızda ise ya tahammül edemeyip dinden çıkarsınız yahut da tahammül etmek adına akıl ve insanlık değerlerinden koparsınız. İkisi birbirinden kötüdür. Deizm, böyle bir durumda ideal bir kurtuluş yoludur. Eğer gerçek dini yaşama şansı kalmamışsa Kur'an'ın ruhuna ve beklentilerine uygun olan bu deizm yolu elbette devreye sokulacaktır. Hayat bunu elbette zorlayacaktır.

İmamı Âzam'a nispet edilebilecek bir deizmde, genel çerçeveden farklı olarak, Peygamber'e iman da mevcuttur. Yani İmamı Azam'a nispet edilebilecek deizm, kendine özgü bir deizmdir: Allah'a, Peygamber'e, ahlaka, zulümle mücadeleye inanan ve bu imanı hayatına egemen kılan bir deizmdir. Böylesi bir deizm, Emevî'nin 'İslam' etiketi yapıştırdığı Cahiliye dininden çok daha insanî ve Kur'anîdir.

İmamı Âzam'dan sonraki dönemde, deizmi, adını koyarak açık-

ça savunan Müslüman düşünürler de vardır. Bunların en ünlüsü metematikçi filozof Ebu Bekr **er**-Râzî {ölm. 313/925) oldu. Tartışmasız bir deist olan Râzî'nin çalışmalarının önemli bir kısmı deist felsefeyi temellendirmeye yöneliktir. Geleneksel kaynaklar kendisinden 'mülhid, zındık' diye bahseder. Hatta İsmailî dâisi Ebu **Hatim er**-Râzî (ölm. 322/933) onun deizmine cevap vermek için *A'lâmu'n-Nübüvve* adlı bir eser yazmıştır. Ne ilginçtir, geleneksel-egemen dincilik, bir yandan Ebu Bekr er-Râzî'yi mülhit ilan ederken, öte yandan ona reddiye yazan Ebu **Hatim** er-Râzî'yi mülhit ilan etmiştir. Çünkü dinciliğin derdi, din iman değildir; kişilerin onun hesabına yarayıp yaramadığıdır. İki Râzî'den biri onun işine bir yönden, öteki başka bir yönden ters düştüğü için dincilik onların ikisini de mülhit ilan etmiştir.

Geleneksel dini temsil edenlerin sergiledikleri tutarsızlık, sömürü, zulüm, riyakârlık ve fesattan iliklerine kadar ürperen Râzî, ne yazık ki ipin ucunu kaçırmış, çoğu yerde sapla samanı birbirine katıp haddi aşmıştır. Ona göre, Allah'ı bilmek ve ahlak için akıl yeter, peygamberlere ihtiyaç yoktur. Tam aksine, peygamberler ve dinler bütün kötülüklerin, kavgaların sebebi olmuşlardır. Onlar olmasaydı insanlık daha mutlu olurdu. İnsanlığın felaketini peygamberler hazırladı.

Râzî, deizmin en radikal temsilcilerinden biridir. Bütün deistler böyle değildir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, deistler içinde peygamberlere, kutsal kitaplara inananlar da vardır. Onların dışlamak istedikleri, başını din adamı denen uğursuzluk dellallarının çektiği, işkenceye dönüştürülmüş sözde 'din hayatı'nın pratikleridir. Daha doğrusu, onların amacı, 'din adamı' denen sömürü ve riyakârlık zebanilerinin insanın günlük hayatına tahakkümünü dışlamaktır.